

Тамара Купева

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Институт за македонска литература, Скопје

t.kjupева@iml.edu.mk

АВТОБИОГРАФИЈА НА ТРАУМАТА – НА ПОЧЕТОКОТ НА КРАЈОТ ОД ДАНИЕЛ ЈАНЕВ

Клучни зборови: траума, автобиографија, дијалог, наративна вистина, јавен дискурс.

Наративниот пристап кон личната траума нуди моќен начин на прикажување на интимното страдање. Кога таквиот одраз на стварноста го интегрира и читателот, преку форма на дијалог со текстот – траумата не е само пренос на искуство туку и длабоко интимна идентификација со трауматските процеси. Во вакви форми, литературата всушност станува сведок и документ за траумата, наративен простор каде што трауматските настани се артикулираат, се обработуваат и им се пренесуваат на читателите.

Во книжевноста, траумата и нејзините последици врз идентитетот, меморијата и социјалната интеграција на поединецот најчесто се артикулираат преку специфични наративни стратегии што ја нарушуваат традиционалната линеарност на приказната. Теоретичарите на траумата (Caruth 1996; LaCapra 2001) истакнуваат дека фрагментацијата, дисконтинуитетот и повторувањето не се само естетски избори, туку формални манифестации на психичката состојба на субјектот што не може целосно да ја обработи и да ја интегрира трауматската меморија. Преку овие техники текстот го имитира процесот на потиснување, соочување и преработка на болното искуство, овозможувајќи му на читателот не само да ја следи приказната, туку и да ја доживее и афективно.

Истовремено, формата на овој „наротив на траумата“ го определува и начинот на неговата рецепција. Кога авторот прибегнува кон психолошка длабочина и интимно „обраќање“ кон читателот (според теоријата на Лежен/Lejeune), се воспоставува релација на соучество во кое личноста страдање се надминува како индивидуален проблем и се трансформира во општествено важна тема. Интегрирањето на колективните аспекти на траумата овозможува текстот да се чита не само како сведоштво на едно „јас“, туку и како глас на заедницата. Во таа смисла, трауматскиот наротив се трансформира во процес на заедничко создавање значење, каде авторот/нараторот и читателот соработуваат во артикулацијата на нешто што инаку би останало неизречено. Траумата „е секогаш приказна за рана што извикува, што ни се обраќа во обид да ни каже за реалност или вистина што поинаку не е достапна.“ (Caruth 1996: 4).

Токму од тие причини, клучното истражувачко прашање на овој труд ќе биде насочено кон наротивните стратегии во книгата *На ѝочейокоѝ на крајоѝ* од Даниел Јанев, со фокус на автобиографскиот „пакт“ меѓу писателот, нараторот и протагонистот, интертекстуалните концепти на градење на приказната и постмодернистичките (само)рефлексии што го трансформираат искуството (болеста), од приватен феномен во етичко-социјален дијалог со читателот.

Автобиографската приказна на Даниел Јанев не само што ја претставува личната траума во најдиректна форма, преку прикажување автентични секвенци и ликови од животот, туку внесува и творечки пристапи што го ангажираат читателот. Тој го вклучува читателот во игра со текстот, со упатства за читање и дополнителни помошни информации за полесно разбирање и толкување на неговите значења:

„Ќе разговараме..., но малку подоцна во книгата, каде детално ќе бидат опишани и болеста и терапијата. Можеш и веднаш да прочиташ ако сакаш, па да ја продолжиме приказната. Оди на крајот од книгата, во делот ‘Тројката’. Прочитај, па врати се, друже мој. Трпелив сум, ќе те почекам“ (Јанев 2023: 19-20).

Јасната порака и севкупна идеја на авторот во оваа книга е да ја опише болеста и болката, борбата и нејзината разорна моќ врз физичкото и

психичкото здравје на поединецот. Преку својата приказна, тој има повисока интенција – да ја подигне свеста за постоењето на оваа болест и на потребата од поддршка, што е особено важна за луѓето што се соочуваат со вакви трауматични искуства. Од тие причини, *На ѝочейокој на крајој* е и „ангажирана литература“ што има за цел не само да ги соочи читателите со една животна приказна врамена во уметничка рамка, туку и да ја покаже потребата од јавен дискурс за оваа тема. Овде Јанев е ангажиран писател кој „знае дека зборовите се акција... дека откривањето значи промена и дека човек може да открие само со планирање на промената. Тој се откажал од невозможниот сон да даде непристрасна слика за општеството и човечката состојба.“ (Sartre 1949: 23).

Јанев овде е писателот-говорник, кој „означува, демонстрира, наредува, одбива, вметнува, моли, убедува...“ (Sartre 1949: 19) со силен ефект врз читателот. Тој пишува едноставно, со неподнослива леснотија на (о)пишувањето, на именувањето на секој дел од личната борба и искушенијата соочен со болеста. Тој зборува со јасна цел, како да го цитира Сартр кој вели: „зборувајќи, ја откривам ситуацијата со намера да ја променам; си ја откривам себеси и на другите... Удирам во самото нејзино срце, ја пробивам и ја прикажувам со целосен увид; во моментот се ослободувам од неа; со секој збор што го изговарам, се вклучувам малку повеќе во светот, и на ист начин излегувам од него малку повеќе, бидејќи одам подалеку од него кон иднината.“ (Sartre 1949: 22).

На ѝочейокој на крајој е поставена токму на таа линија, со обраќање кон читателот и негово вклучување во приказната. Со неколку ретроспекции и описи на животни секвенци каков вовед, до поставување на траумата како тематска основа на приказната. Состојбите што таа ги предизвикува се и физички и психолошки, па дури и општествени.

„Навистина беше супер, друже мој, сè до едно утро кога се разбудив со многу силна болка во левата страна на главата, поточно во левото око. Имав чувство дека некој ми има ставено жилет во него. Станав од креветот, се сеќавам беше сабота и не бев на работа... ОК, си велам, стрес, депресија, испити, работа, нова средина, вежбање...“ (Јанев 2023: 3).

Јанев ја прикажува автентичната животна приказна во дијалоска размена со читателите. Неговиот наративниот субјект е телесен (болен),

текстуален, распрснат (фрагментиран) и посттрауматски (егзистенцијално засегнат), сублимиран во клучното негово прашање: Како да продолжам сега? Овде нарацијата не служи само за раскажување на болеста, туку за процесирање на болката преку дискурс. Болеста, всушност овде е наративна метафора.

Приказната како хибриден модел

Неговата приказна е лична исповед во еден хибриден модел што вкрстува автентични искуства, движејќи се на границата меѓу дневничка проза, цитирани и модифицирани филмски текстовни секвенци (авторот го упатува читателот надвор од текстот)¹, како и медицински и стручни совети и фармацевтски декларации на лекови. Неговата книга е автобиографија, но и документарна проза што вклучува реални документи, шематски прикази, медицински упатства и совети за справување со болеста. Делото на Јанев, на овој начин ги надминува жанровски одредниците на автобиографија и дневник и интегрира елементи на документарна литература и одредени постмодерни практики на користење интермедиијални и интертекстуални референци (како на пример, списокот на користена литература на крајот на приказната). Текстот на Јанев е отворена мрежа што упатува на други дискурси.

Неговиот наративен пристап е близок до теоријата на Филип Лежен (Philippe Lejeune) за т.н. автобиографскиот пакт, каде пишувањето во прво лице и адресирањето на читателот создава ефект на интимност, при што авторот се појавува не само како раскажувач, туку и како етичка фигура, што бара разбирање и сочувство. Лежен вели: „еден „идентитетски“ однос, или однос на истоветност ги поврзува авторот, нараторот и протагонистот. Притоа, тие воспоставуваат „автобиографски пакт“ со читателот.“ (Lejeune 1989: 14). На тој начин, низ приказната се создава еден заеднички идентитет, што ги обединува и авторот и нараторот и протагонистот.

¹ Филмот на којшто упатува авторот е *Збор- Ве loyal* на Слободан Деспотовски (достапен на јутјуб <https://www.youtube.com/watch?v=Q872nFuteSA> (пристапено на 17.8.2025))

Јанев токму тоа и го прави. Овој троен пакт што го изедначува авторот, нараторот и протагонистот, всушност целосно се пресликува во неговата интимна „тројка“ што ги симболизира трите аспекти на неговиот живот – болеста (МС), психолошката состојба (депресијата) и него самиот.

„Како да продолжам? Вечното прашање во секоја област од животот. Како? Кога? Што? Зошто?... Отсекогаш сум сакал „тројка“. Да, друже мој, токму таква „тројка“ каква што на момент ти падна на памет. Две жени и јас помеѓу. Тоа е тоа. Тоа е прав живот. Е па тоа лето 2017 го добив тоа што го сакав. Добив „тројка“. Мојата лејди МС, од една страна и старата добра, веќе г-ѓа, депресијата.“ (Јанев 2023: 2).

Формата на дневник (или, поточно, псевдодневник, поради отстапките во одредени делови и без строга наративна структура) е креирана со фрагментираност и постојана осцилација меѓу силните емоции и рационалните прикази. Ова ја прави книгата блиска до постмодерната исповедна литература, каде границите меѓу фикцијата и стварноста се намерно разлеани. Ова комбинирање на личното сведоштво (за болеста мултиплекс склероза) со постмодерна интертекстуалност и дијалогичната структура на текстот ја трансформира болеста од приватна траума во општествено-етички дискурс. Јанев ја дехероизира фигурата на болниот јунак, „симнувајќи ја од пиедестал“ (според зборовите на Бахтин) и ја вклучува во директен разговор со читателот.

На овој начин, авторот Јанев всушност го креира т.н. „единство на одговорноста“, кое според Бахтин се однесува за спојување на уметноста со науката, но пред сè – со самиот живот. „Три области на човечката култура – науката, уметноста и животот – добиваат единство само во личноста што ги поврзува со своето единство. [...] Значи, што обезбедува внатрешен интегритет на елементите во личноста. Тоа е само единството на одговорноста. За моето искуство и разбирање во уметноста, морам да одговорам со сопствениот живот, за да се осигурам дека сè во него што е доживеано и разбрано не останува“ (Bakhtin 1979: 5-7).

Приказната на Јанев е повеќе од животна и уметничка приказна. Таа е и „самоприказна“ и „наративна вистина“, што „се раскажува и на

другите и на себеси;... чинот на раскажување е двојна „потврда“, со која тој потврдува дека неговата приказна вреди да се „слуша од другите...“ (Frank 1995: 55-61). Она што ја прави приказната за болеста поразлична од другите приказни е чинот на сведоштво и на личен пример, имплицитно или експлицитно:

„Нема да ви кажам што сакате да чуete, туку што знам дека е вистина, затоа што сум го живеел тоа. Оваа вистина ќе ве вознемири, но на крајот, не можете да бидете слободни без неа, затоа што веќе ја знаете.“ (Frank 1995: 63).

На ѝочейѝокоѝ на крајоѝ нема естетски изграден или стилски дотеран јазик во традиционалната смисла. Приказната се потпира на едноставност и директност, што функционираат како свесна поетичка стратегија. Во рамките на теоријата на литературата, ваквиот пристап може да се сфати како етички наративен избор (Arthur W. Frank), при што примарната функција на текстот не е уметничкото обликување, туку сведоштво и споделување на трауматско искуство. Така, јазичната едноставност станува дел од реторичката структура: таа го преместува фокусот од естетската автономија на делото кон неговата перформативна и социјална функција – да делува како јавен апел и да отвори простор за колективна свест за постоењето на овие искуства.

Јанев се движи во таа насока – да ја раскаже вистината за своето искуство, за болеста и за сите нејзини аспекти. Неговата приказна треба да се доживува како еден поинаков вид реализам, затоа што „сложениот однос меѓу наративните структури и тврдењата за вистинитост може да понуди поинакво разбирање на модерниот и постмодерниот реализам (вклучувајќи го и она што е наречено трауматски реализам), каде што кореспонденцијата не треба да се сфати во смисла на позитивизам или есенцијализам, туку како метафора што означува референтен однос (или тврдење за вистинитост) што е повеќе или помалку директен или индиректен.“ (LaCapra D. 2001: 137).

Тенденцијата на Јанев да ја прикаже вистината за последиците од болеста се претвора во интерактивно сведочење (пред читателот). Чинот на раскажување станува процес на реконструкција на настаните, повикување на реални ликови со метафорични имиња (Севишната, доктор

Најдобар, Најубавата, докторка Мила) и екстернализирање на траумата. Ваквиот тип раскажување, во форма на дневнички запис, всушност создава нова вистина што оди подалеку од обичниот фактички запис, со цел да ги пренесе емоционалните и егзистенцијалните димензии на траумата. На тој начин, траумата ја поврзува со поширок општествен и културен контекст.

Заклучок

На ѝочейџокоѝ на крајоѝ е еден вид културна скрипта што носи автентични лични искуства за болеста мултиплекс склероза, прикажана низ објективни околности, физиолошки и психолошки реакции на нив, како и културни разбирања што влијаат на овие реакции (Meštrović 1985: 835-848). Овој наратив за траумата има социјални и културни димензии и дава еден вид критика на општеството и пошироки културни значења на третирањето на оваа болест и прифаќањето и поддршката на болниот. Јанев вели: „Веста која ја добив на овој ден, со многу луѓе ме зближи уште повеќе, а од некои луѓе трајно ме оддалечи... некои од нив избегаа од мојот живот како од ѓавол, стравувајќи да не ми бидат рамо за плачење. Некои пак, се плашеа да не сум заразен. Да, имаше и такви луѓе, друже мој, кои се плашеа од зараза.“ (Јанев 2023: 16-17).

Оваа приказна не е само исповедна проза, таа има елементи и на „наративна медицина“, затоа што авторот истовремено е и лекар фармацевт што дава стручен увид во болеста и рефлексите врз пациентот и пациент што пишува за состојбите и последиците од болеста. Иронијата во целата приказна на Јанев е што авторот (според записите во книгата) и самиот ја пишувал својата дипломска работа токму на темата за болеста за којашто сега ја пишува својата книга – но, овојпат, како лична доживеана стварност. Од тие причини, ова „имагинативно, активно, рецептивно, естетско искуство на донирање на себеси за создавање значење... е драматичен, смел, трансформативен потег“ (Charon 2005: 263). Тој ѝ дава книжевна форма на својата дипломска работа, но уште позначајно – на болеста со која живее. Формата на неговата приказна за мултиплекс склероза се „сите аспекти на наративниот текст што тој ги става во него, без разлика дали е свесен за тоа ставање – дикција, жанр, фигуративен

јазик, наративна ситуација, фокализација, алузија, временско скеле... хронологија, метафори и глас од избрана перспектива и наративна дистанца“ (Charon 2005: 265).

Токму во таа насока тој користи неколку наративни стратегии: внимание кон деталите на болеста, стручни дефиниции, автентична репрезентација на искуството и активно вклучување на читателот. Со сите овие аспекти, тој создава етичко-социјален простор што ја надминува индивидуалната димензија на траумата, поврзувајќи истовремено повеќе различни гласови и перспективи (оние на ликовите од приказната, како Кики, Севишната, докторот). Во овој контекст, наративот на Јанев не е само уметничко (и исповедно, исцелително) средство, туку и етичка интервенција што го поврзува индивидуалното страдање со јавниот дискурс. Анализата на овој тип автобиографска проза покажува дека искуството од болеста не е сведено само на интимна, лична исповед, туку е подигнато на ниво на колективна етичка порака. Токму во тој дијалогичен простор, болеста се трансформира во општествен повик за свесност и солидарност. Едноставниот, ненаметлив јазик не ја намалува уметничката вредност на ова дело, туку ја заострува неговата ангажираност, со што Јанев се позиционира како писател што зборува со јасна цел – да ја претвори личната борба во општествена акција.

Литература:

- Јанев, Д. (2023) *На ѝочейѝокоѝ на крајоѝ*. Скопје:98 к увоз-извоз ДООЕЛ Прилеп.
- Bakhtin, M. (1979) *Estetika slovesnogo tvorcestva [Aesthetics of verbal art]*. Moscow: Iskusstvo. (In Russian).
- Caruth, C. (1996) *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Charon, R., 2005. Narrative Medicine: Attention, Representation, Affiliation. *Narrative*, 13(3), pp.261–270. doi:10.1353/nar.2005.0017.
- Frank, A.W. (1995) *The wounded storyteller: Body, illness, and ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
- LaCapra, D. (2001) *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lejeune, P. (1989) *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Meštrović S. G. (1985). A sociological conceptualization of trauma. *Social Science & Medicine*. 21, 835–848.

Sartre, J-P. (1949) *What Is Literature?* New York: Philosophical Library. Available at: Internet Archive

Tamara Kjupeva

AUTOBIOGRAPHY OF TRAUMA - AT THE BEGINNING OF THE END BY DANIEL JANEV

Summary

The form of the traumatic narrative determines the manner of its reception. The integration of the collective and cultural aspects of trauma allows the text to be read not only as a testimony of the individual “self”, but also as a voice of the community. *At the Beginning of the End* not only presents personal trauma in its most direct form - through the presentation of authentic life sequences and characters - but also includes creative approaches that actively engage the reader. The book functions as an autobiography, and at the same time functions as documentary prose that includes real documents, schematic representations, medical instructions and advice on dealing with the disease. For these reasons, *At the Beginning of the End* can also be considered “dedicated literature”, in order not only to confront readers with a life story framed in an artistic structure, but also to highlight the need for a public discourse on this topic. The author writes with striking simplicity, with an almost unbearable ease in narrating and naming every aspect of the personal struggle and ordeal in the face of the disease. His diary-like narrative form produces a new kind of truth that goes beyond mere factual records, conveying instead the emotional and existential dimensions of trauma. Moreover, he situates this experience within a broader social and cultural context. This traumatic narrative therefore carries social and cultural dimensions, offering both a critique of society and a reflection on the broader cultural meanings of how illnesses are treated, as well as how the sick are accepted and supported.

Key words: trauma, autobiography, dialogue, narrative truth, public discourse.